

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.31.2>
УДК 124.4(477):808.1 Григорій Сковорода

Сергій ДАНИЛЕНКО

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних медіакомунікацій і комунікативних технологій, Інститут міжнародних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-3873-2525
Email: danylenko@knu.ua

Тетяна ВОРОПАЄВА

кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник, Центр українознавства філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0001-8388-7169
Email: voropayeva-tania@ukr.net

Микола ДРОБОТЕНКО

інженер Лабораторії методичного та видавничого забезпечення навчального процесу, Інститут міжнародних відносин Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-2213-0394
Email: obdarmolod@ukr.net

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ
У КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ**

Анотація. Ідеологічні проблеми, як правило, актуалізуються в рамках кризи, перехідних станів суспільства, коли виникає потреба у новому самовизначенні та виборі нових політико-правових, соціально-економічних та соціокультурних моделей подальшого розвитку. Історичний досвід показує, що у світі не

існувало суспільства, яке функціонувало б без спеціально створених ідеологій чи світогляду. Відомі мислителі та вчені намагалися не лише дослідити історію ідей та ідеологій, не лише виділити найбільш загальні ціннісні пріоритети певного народу, але й запропонувати нові методологічні підходи до цієї проблеми. У цьому аналізі важливими є аксіологічні аспекти ідеологічних систем різних народів та країн світу. Для українознавства не менш важливим є аналіз суспільних уявлень про сучасну українську національну ідею. Зміни в соціокультурній та пізнавальній ситуаціях вимагають від українознавства як інтегративної науки розробки нових методів, концепцій та методологій для адекватного дослідження України та українства у складному мінливому світі. Проаналізовано проблему національної ідеї та різних підходів до її розуміння як важливого чинника, що впливає на формування та розвиток національної ідентичності. У статті проаналізовано уявлення громадян України про сучасну українську національну ідею (виявлені у 1993–2022 роках), а також їх базові цінності. Виявлені ціннісні пріоритети, які дають коротку «формулу» сучасної національної ідеї – Гідність, Розвиток, Свобода. Респонденти та аналітики вважають, що ідея утвердження України та формула «Гідності, розвитку, свободи» – це не просто система духовних орієнтирів, цивілізаційних основ та екзистенційних принципів сучасної української нації, що формується, а український різновид відомого девізу «Liberte, Egalite, Fraternite» (де поняття «Гідність», «Розвиток», «Свобода» є загальнонаціональними ціннісними пріоритетами, що передбачають різні виміри та рівні їх реалізації). У статті йдеться про стан досліджень української ідеї у творчій спадщині Григорія Сковороди (концептів Гідності, Розвитку, Свободи і теорії себепізнання). Аналізується проблема української ідеї з точки зору Григорія Сковороди. Акцентується увага на тому, що на даний момент проблема вивчення сучасної української національної ідеї у контексті творчої спадщини Григорія Сковороди є окремою темою, яка ще не була предметом досліджень у сфері українознавства.

Ключові слова: ідеологія, українська національна ідея, творча спадщина, Григорій Сковорода, Гідність, Розвиток, Свобода.

Serhiy DANYLENKO

Doctor of Sciences in Political Studies, Professor,
Head of the department of international media communications
and communication technologies, Institute of International Relations,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Tetiana VOROPAYEVA

Ph.D. in Psychology, Associate Professor, Senior Research Associate,
Centre of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Mykola DROBOTENKO

Engineer of the Laboratory of methodical and publishing support
of educational process, Institute of International Relations,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

**MODERN UKRAINIAN NATIONAL IDEA IN THE CONTEXT
OF THE CREATIVE HERITAGE OF HRYHORIY SKOVORODA**

Abstract. Ideological problems are usually updated within the crisis, the transition of society, when there is a need for a new society of self-determination and choice of new political-legal, socio-economic and socio-cultural models. Historical experience shows that in the world there was no society that have functioned without specially made ideologies or worldviews. Famous thinkers and scientists have tried to not only explore the history of ideas and ideologies, not only to isolate the most common value priorities of a people, but also offer new methodological approaches to this problem. In the present analysis socio-humanities axiological aspects of ideological systems of different peoples and countries of the world is important. For Ukrainian studies equally important is the analysis of public perceptions of modern Ukrainian national idea. The changes in the socio-cultural and cognitive situations require from Ukrainian study as integrative science the development of new methods, concepts and methodologies to adequately investigating Ukraine and ukrainianness in a complex changing world. The problem of national idea and different approaches to understanding as an important factor that influences the formation and development of national identity are analyzed. The article analyzes the representation of citizens of Ukraine on the modern Ukrainian national idea (revealed in 1993–2022 years), as well as their basic values. Identified value priorities, which provide a brief «formula» of the modern national idea – the Dignity, Development, Freedom.

Respondents and analysts consider the idea of strengthening Ukraine and the formula of «Dignity, Development, Freedom» is not just a system of spiritual reference points, civilizational foundations and existential principles of modern Ukrainian nation which is being formed, but a Ukrainian kind of the next motto «Liberte, Egalite, Fraternite» (where the concept of «Dignity», «Development», «Freedom» is a nationwide value priorities that involve different dimensions and levels of its implementation). The article deals with the state of research of the Ukrainian idea in the creative heritage of Hryhoriy Skovoroda. The problem of the Ukrainian idea is analysed from the view of Hryhoriy Skovoroda (the concepts of Dignity, Development, Freedom and the theory of self-knowledge). The attention is focused on the fact that at the moment the problem of studying the modern Ukrainian national idea in the context of the creative heritage of Hryhoriy Skovoroda is a separate topic that has not yet been the subject of research in the field of Ukrainian studies.

Keywords: ideology, Ukrainian national idea, creative heritage, Hryhoriy Skovoroda, Dignity, Development, Freedom.

Постановка проблеми. Проблема духовної своєрідності народів, націй і цивілізацій гостро стояла упродовж всього історичного шляху розвитку соціогуманітаристики і мала найрізноманітніші способи вирішення. Видатні мислителі й вчені намагались не тільки дослідити історію ідей та ідеологій, не тільки вичленувати найбільш типові ціннісні пріоритети того чи іншого народу, але й запропонувати нові теоретико-методологічні підходи до цієї проблеми. Історичний досвід показує, що у світі не було жодного суспільства, яке б функціонувало без спеціально вироблених ідеологій або світоглядів. Ідеологічна проблематика, як правило, актуалізується у рамках кризових, перехідних періодів розвитку суспільства, коли виникає необхідність нового самовизначення соціуму, а також вибору нових політико-правових, соціально-економічних та соціокультурних моделей подальшого розвитку. У зв'язку з цим перехідні й кризові періоди можна розглядати як особливий поворотний пункт у розвитку суспільства та особистості, коли не тільки відбуваються кардинальні трансформації у багатьох сферах, але й починається пошук нової ідентичності для великих соціальних груп – етносів, націй і країн, що обумовлює створення елементів нової ідентичності й на рівні особистості. Для українознавства надзвичайно актуальним є аналіз уявлень громадян України про сучасну українську національну ідею, а також дослідження **ціннісно-сміслових витоків** цих уявлень у творчій спадщині багатьох українських мислителів, адже національна ідея знаходить своє оригінальне втілення у творчості найвидатніших представників кожної нації (науковців, митців, інтелектуалів, політичних та державних діячів). Одним з таких мислителів є **Григорій Сковорода** (1722–1794 рр.) – видатний український філософ, просвітитель другої половини XVIII ст., гуманіст, богослов, письменник, поет, педагог, музикант і композитор, який має неординарну філософську, етичну, художньо-естетичну, педагогічну й літературну спадщину.

Сьогодні в інтелектуальному просторі багатьох країн світу (зокрема, в Австрії, Бразилії, Велико-британії, Вірменії, Грузії, Іспанії, Італії, Канаді, Молдові, Німеччині, Польщі, Сербії, Словаччині, США, Угорщині, Хорватії, Чехії та ін.) відомі десятки тисяч досліджень, присвячених життю й творчості Григорія Сковорода, який став

одним з найцікавіших **представників і носіїв незламного українського духу.**

Ми відзначаємо 300-ту річницю від дня народження Григорія Сковорода в умовах російсько-української неоімперської війни 2014–2022(?) років. Але під час цієї війни **актуальність сковородознавчих досліджень тільки посилюється.** А те, що в ніч проти 7 травня 2022 р. приміщення Літературно-меморіального музею Г.С. Сковорода у селі Сковородинівка Харківської області було зруйновано внаслідок прямого влучання російської ракети, лише **загострило увагу** багатьох країн світу до постаті видатного українського мислителя та його творчої спадщини.

Аналіз наукових публікацій. Відомо, що Григорія Сковорода називали «**мандрованим філософом**», «**мандрівним університетом**», «**останнім визначним представником києво-могилянської традиції**». Його творча спадщина захоплює своїм різноманіттям, адже йому належать філософські діалоги, трактати, переклади, листи, притчі, поезії, байки, пісні й афоризми.

Життя і творчість Григорія Сковорода вивчали Д. Багалій, В. Білецький, П. Бузук, М. Булда, Є. Васильєв, Г. Верба, Е. Вінтер, М. Возняк, Л. Гнатюк, В. Горський, Е. Грігораш, Г. Данилевський, І. Драч, В. Ерн, С. Єфремов, П. Житецький, Ф. Зеленогорський, Т. Зуб, Г. Коваленко, Т. Кондратьєва, Т. Кононенко, С. Кримський, М. Култаєва, В. Лахненко, О. Лосєв, О. Марченко, Л. Махновець, О. Мишанич, І. Мірчук, А. Ніженець, В. Нічик, В. Олексюк, В. Петров, І. Пільгук, Ф. Поліщук, М. Попович, В. Стадниченко, І. Стогній, Л. Ушкалов, Н. Федорак, А. Хаждеу, Г. Хоткевич, Т. Чернега, Д. Чижевський, Ю. Шевельов, В. Шевчук, В. Шинкарук, М. Шлемкевич та інші науковці [6; 10; 11; 14; 17; 19; 21; 22; 23; 24; 29; 30; 31; 33; 34; 35; 36; 42].

Сучасні дослідники вивчали складний життєвий і творчий шлях Г. Сковорода, життя його батьків Сави та Палажки (які походили з козацького роду), особливості його спілкування з учителями, друзями та односельчанами, перші мандрівні дороги молодого Григорія, роки його навчання в Київській Академії, а також творчу діяльність у столичній капелі [14]. Були проаналізовані численні зустрічі філософа з видатними людьми того часу, висвітлена специфіка його педагогічної праці [22]. Науковці досліджували соціально-політичні, філософські, етичні та естетичні погляди Г. Сковорода, його новаторські ідеї та

концепти [23], пам'ятні місця перебування Г. Сковороди, пов'язані з Україною, Австрією, Італією, Німеччиною, Польщею, Росією, Словаччиною та Угорщиною [21; 23; 24].

У рамках сквородинознавства були висвітлені й проаналізовані філософські роздуми Г. Сковороди, його діалоги й трактати, в яких роз'яснюється Святе письмо, розуміння Бога, Всесвіту, Людини [21]. Значна увага приділялась Г. Сковороді (котрого називали поетом громадського пафосу, мудрим байкарем і викривачем суспільних недоліків) як фундатору української літературної байки [11]. У своїх творах Г. Сковорода проголошує демократичні й гуманістичні ідеї, виступає проти тиранії, висловлює волелюбні помисли і сподівання простого народу, утверджує віру у світле майбутнє своєї країни [25; 27; 28; 29].

Основою філософської спадщини Г. Сковороди була проблема сутності людини, її щастя. Вчений розглядає людину, як репрезентанта «малого світу» (мікрокосмосу), прагне інтерпретувати людину, виходячи з її духовної сутності, закликаючи її до самопізнання [6]. Л. Ушкалов підкреслює, що у творчості Г. Сковороди «людина постає центром світу, вмістилищем і вінцем всієї Богом створеної природи, при цьому її самоцінність визначається мірою самопізнання: "А что такое человек? Что бы оно ни было: дело ли, действие ли, или слово – всё то пустая пустошь, если оно не получило события своего в самом человеке...Познай себя!"» [26, с. 226]. Людина мусить пізнати свою природу і особливості свого щастя, а суспільна діяльність має бути спрямована на благо громади та відповідати природним нахилам і задаткам людини до виконання певної праці. Адже тільки гармонійне поєднання суспільних та індивідуальних інтересів може забезпечити спільне благо. Отже, **самопізнання своєї суті** – це пізнання «сродної» природи, без якої неможливо зрозуміти своє природне призначення і утвердитися у сфері суспільно-корисної діяльності [33; 34; 35]. Тим самим Григорій Сковорода закликає людину до самореалізації і наголошує на необхідності розуміння людиною власного призначення в соціумі. При цьому необхідно з'ясувати власну спорідненість («сродність») певному виду суспільно-корисної діяльності. Таким чином, пізнання своєї сутності допомагає знайти шлях до власного щастя й відданого служіння людству [33; 34; 36]. Найвищим ідеалом для Григорія Сковороди була «справжня людина». А людина, яка не змогла знайти власне призначення в житті, не здатна зрозуміти й сенсу щасливого життя. Адже корисним як для себе, так і для соціуму буде тільки та особа, яка пізнала свою природу. Саме тоді людина розуміє власне покликання і обирає для себе такий спосіб життя, в основі якого лежить «споріднена праця». Саме у такий спосіб людина може самореалізуватися і стати щасливою [27; 28]. Творча спадщина Г. Сковорода вражає своєю **глибиною і багатоаспектністю**: антропологія, що поєднується з онтологією та

гносеологією; етика (моральна філософія, християнська філософія, практична філософія); історіософія; Біблійна герменевтика; Христологія тощо. Враховуючи цю глибину й багатоаспектність, Л. Ушкалов вважає найбільш обґрунтованими й переконливими спроби **розглядати філософію Сковороди в річищі християнського неоплатонізму** [33].

Дослідження філософської, етичної, педагогічної, літературної і музичної спадщини Григорія Сковороди показали, що він увійшов в історію світової культури як видатний філософ-гуманіст, письменник-демократ і мудрий педагог, багато його ідей і концептів стали надбанням світової наукової думки [22; 23; 24; 25; 29; 30; 33; 35]. Відомо, що Григорій Сковорода **увійшов до списку 100 найвідоміших філософів світу**, разом із Конфуцієм, Сократом, Лао-Цзи, Епікуром, Коперником, Джордано Бруно, Дені Дідро й Людвігом Фейєрбахом [33]. Але, незважаючи на досить великий доробок багатьох науковців, ще не була досліджена специфіка сучасної української національної ідеї у контексті творчої спадщини Г. Сковороди.

Метою даної статті є вивчення **ціннісно-сміслових особливостей** уявлень громадян України про сучасну українську національну ідею в контексті творчої спадщини Григорія Сковороди, зокрема таких її фундаментальних концептів, як **Гідність, Розвиток і Свобода** (які маніфестовані в сучасній українській національній ідеї).

Виклад основного матеріалу. Відомо, що ідеологія (як система концептуально оформлених ідей, уявлень, поглядів і переконань, що виражають інтереси певних соціальних груп) здатна «об'єднувати людей заради спільного життя та спільних дій» [37, с. 235]. Відомо, що поняття «ідеологія» в науковий обіг увів французький філософ Дестют де Трассі в кінці XVIII ст. На його думку, «наука про ідеї» мала базуватися на освітянській парадигмі мислення і створити фундамент для реформування суспільства на наукових засадах. У сучасному світі існують різні ідеології: релігійні, політичні, національні тощо. Ідеологічній проблематиці присвятили свої праці К.-О. Апель, Р. Барт, Р. Бекон, Д. Белл, Ф. Енгельс, К. Мангейм, К. Маркс, Ф. Ніцше, Ж. Сорель, Ю. Хабермас, Х. С. Хьюз, А. Шюц та ін. В ідеологіях завжди присутній «людський час» (Ф. Бродель), хоча ідеологія поєднується, в першу чергу, із втіленням ключових життєвих цінностей (М. Блок). Фундаментальною основою ідеологій стають різні філософські доктрини, що постійно змінюються в процесі історичного розвитку людства. Найважливішими є ті філософські доктрини, які формують ідейну основу ідеології, артикуючи її базові цінності й смисли [44, с. 55]. Г. Лебон, Х. Ортега-і-Гассет і З. Фройд наголошували, що ідеології можна вважати певними «локомотивами історії», що народні маси може об'єднати як вождь, так і спільні ідеї, які спонукають людей до активних дій, що ідея, час якої

настав, може навіть замінити вождя [7, с. 127–134; 38, с. 344–345].

Відомо, що «ідея» – це одне з основних понять філософії, яке розробляли ще Аристотель і Платон, а також Р. Декарт і Дж. Локк. Цей філософський термін (тісно пов'язаний з категоріями «мислення» і «буття») означає «сутність речі, її прототип», «образ речі, створюваний духом», «смисл», «уявлення, яке ще не існує у досвіді», «прообраз», що має форму-утворююче значення і є джерелом сили; «уявну рушійну силу історії» [37, с. 234–237]. Ідея є відображенням речей та явищ, які перебувають в процесі розвитку; це не тільки одна з форм і способів пізнання, смисл яких полягає у формулюванні узагальнених теоретичних принципів, що пояснюють сутність явищ, але й творча сила, яка формує і трансформує дійсність. Більшість філософів підкреслювали великий вплив ідей (що «володіли масами») на розвиток матеріальної дійсності з метою її перетворення. Будь-які ідеї (правові, політичні, релігійні, філософські, економічні, моральні, художні) народжуються в контексті історичного духу певної епохи, вони виникають і розвиваються на основі людських прагнень, потреб та практичної діяльності. Отже, ідея – це те «начало» і аристотелівське «те, для чого», без якого неможлива поява жодної речі у світі, тим більше, розгортання таких складних структур, якими є національна культура, національна держава і політична нація [37, с. 234–237].

Інститут держави, на думку Г. Гегеля, реалізує ідеї розуму, свободи і права [9, с. 284]. Е. Дюркгейм зазначав, що будь-яке суспільство базується «...перш за все, на ідеї, яку воно саме для себе і про себе створює» [16, с. 12]. Е. Фромм підкреслював: «Ніщо так не об'єднує людей (не обмежуючи при цьому їхньої індивідуальності), як ... спільність ідей» [39, с. 33–34]. К. Леві-Стросс, порівнюючи міфологію та політичну ідеологію, довів, що ідеї свободи, рівності, справедливості, порядку в рамках різних ідеологій здобувають своєрідне історичне й політико-правове звучання [20, с. 186]. Ю. Габермас, проаналізувавши процес становлення західних демократій, запропонував новим незалежним державам принцип «конституційного» патріотизму, інтеграцію навколо економічних інтересів, культурних, спортивних та інтелектуальних досягнень країни [40; 41].

Отже, національна ідея – це основа функціонування нації, квінтесенція її духовних інтересів і соціально-політичних устремлень, певний проект «спільного майбутнього», це той духовний принцип, реалізація якого може мати великі практичні наслідки. Національна ідея не є абстрактним поняттям, це абсолютно реальна сила, що збуджує енергію суспільних рухів, це підґрунтя для загальнонаціонального об'єднання, для утвердження державності, для зростання сили й могутності народів і країн. Як зазначив один з найвидатніших мислителів ХХ ст. М. Бубер, «ми говоримо про національну ідею, коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний

характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю і призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі» [5, с. 259]. Сучасні філософи часто наголошують, що жодна країна світу не досягла передових позицій у загальнолюдській цивілізації без власної національної ідеї. Відомий американський соціолог Д. Белл (який у 1960-х роках виступив як автор концепції деідеологізації, тобто краху ідеологічних систем) зазначав, що звернення громадян у кризові періоди саме до національної ідеї пояснюється тим, що вона є **найпростішою і найдоступнішою формою соціальної ідентичності** людей та підґрунтям для консолідації суспільства, оскільки без неї неможливо залучити широкі верстви населення у процес глобальних перетворень [43, с. 212].

В. Горський зазначав, що «історія філософії національної ідеї певним чином завершує процес становлення української національної культури та філософії як її духовної квінтесенції. Під філософією національної ідеї ми розуміємо всі форми рефлексії над ідеєю нації. Національна ідея являє собою синтетичний погляд на власну націю, етнічну спільність як коло, що визначає обрій світу, в межах якого здійснюється самовизначення людини, і разом з тим як суб'єкт всесвітньо-історичного процесу. Отже, реалізація філософії національної ідеї передбачає подвійну модифікацію докорінного світоглядно-філософського співвідношення людини й світу, яке, з одного боку, знаходить свій вияв через проблему «Я і нація», з іншого – «нація і світ людства». Зміст філософії національної ідеї утворює рефлексію над сутністю і сенсом існування рідного народу, усвідомлення етносом своєї «самості» [10, с. 107].

Таким чином, жодна людська спільнота не може обійтися без спільних ідей, які є **нормативно-ціннісними і цільовими регуляторами**, а також **смысловими орієнтирами** її життєдіяльності. Природа цих смыслових орієнтирів полягає в тому, що вони не стільки створюють конкретний образ самої мети або остаточного результату, скільки окреслюють загальну перспективу доцільного напрямку руху. Роль таких смыслових орієнтирів у європейській історії відігравали **ідеали свободи й справедливості, рівності й братерства, незалежності й солідарності** [8].

Проблему «українська національна ідея» (у широкому розумінні) досліджували О. Бочковський, М. Грушевський, Д. Донцов, М. Драгоманов, М. Костомаров, Ю. Липа, М. Міхновський, Л. Ребет, С. Рудницький, М. Сціборський, а також сучасні вчені Ю. Вільчинський, С. Вовканич, В. Горський, Я. Грицак, В. Жмир, О. Забужко, Ф. Кирилюк, М. Коберник, А. Колодій, І. Кресіна, В. Лісовий, Р. Лях, Ф. Медвідь, М. Михальченко, М. Попович, М. Розумний, Ю. Руденко, В. Сергійчук, О. Соскін, В. Таран, О. Тимошенко, М. Томенко, Ю. Шайгородський, О. Шморгун, Л. Шкляр та ін. У 1992–1993 роках до цих науковців долучились і українознавці

Київського національного університету імені Тараса Шевченка, проводячи теоретико-емпіричне дослідження **«Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти»**.

Наша дослідницька група розуміла, що будь-яка національна ідея виникає в результаті культурно-історичного розвитку відповідної національної спільноти, внаслідок сукупної дії значної кількості чинників. Отже, будь-яка національна ідея не може існувати поза історією і поза культурою. Розвиток української національної ідеї в період переходу українського суспільства від індустріального до постіндустріального (інформаційного) етапу цивілізаційного поступу **неможливий без аналізу уявлень громадян України** щодо неї. Адже сучасний рівень розвитку українознавства як інтегративної науки дає можливість громадянам України колективно сформулювати сучасну загальнонаціональну ідею як підставу для утворення нової колективної ідентичності, наповнивши традиційну, омріяну у віках українську ідею, новим змістом.

У 1992–1993 рр. наша науково-дослідна група, у складі якої працювали науковці, аспіранти й студенти Київського національного університету імені Тараса Шевченка, почала вивчення уявлень громадян України про сучасну українську національну ідею в рамках науково-дослідного проекту «Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти» (1993–2021 рр.). Представники нашої науково-дослідної групи розуміли, що треба виявити ті спільні для всіх громадян України ціннісні пріоритети і духовні принципи, які б не тільки могли стати прийнятними та переконливими для багатьох верств населення, але й могли б використовуватися в інформаційній політиці держави замість забороненої Конституцією України державної ідеології. Відомо, що у статті 15 чинної Конституції України проголошується, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Але, разом з тим, суттєвою перешкодою на шляху розвитку сучасного українського суспільства є відсутність адекватної об'єднуючої ідеології, а також національної ідеї, без яких неможливий подальший цивілізаційний розвиток держави. Сьогодні Україні необхідна чітко артикульована ідеологія, яка маніфестувала б об'єднання всіх верств і груп населення в єдину політичну націю, без утиску культурних, етнічних, релігійних, гендерних та інших відмінностей. Україна потребує конструювання такої національної ідеї, яка б змогла консолідувати як титульну націю і корінні народи, так і національні й етнічні меншини. Саме тому у нашому дослідженні були враховані загальнонаукові вимоги до національної ідеї: вона має бути **суспільно-інтегруючою** (тобто такою, що спроможна «загасити» усі форми протистоянь та вкорінити цінності, спільні для переважної більшості громадян), **мобілізуючою** (тобто такою, що нівелює

соціальну апатію та стимулює творчу активність) та **перетворюючою** (тобто такою, яка обґрунтовує здійснювані зміни та орієнтує на перспективу); крім цього національна ідея повинна бути не тільки досить масштабною, щоб мотивувати спільну діяльність великих соціальних груп, але й базуватися на внутрішній потребі людей у подібній об'єднуючій ідеї, що б зумовило відповідну мотиваційну активність. Сучасна дослідниця Н. Авер'янова слушно зазначила, що національна ідея «є суспільно-політичним, морально-етичним та соціально-психологічним феноменом національного буття» [1, с. 41].

У 1992 р., на попередньому етапі дослідження, нами було проаналізовано праці відомих українських мислителів, учених, дослідників національної ідеї та інші джерела (літописи, свідчення арабських, візантійських і західноєвропейських мандрівників про Україну й українців тощо). За допомогою методів контент- та інтен-аналізу були виявлені провідні ідеї, які містяться у даних творах. У колі таких українських мислителів був і Григорій Сковорода. Нами були також проведені експертні опитування для з'ясування переліку тих ідей, гасел та цінностей, які **не просто циркулюють** в соціумі, **але й «резонують»** в сучасному українському суспільстві, знаходять підтримку й розуміння громадян України. Респондентам були запропоновані не тільки найголовніші ідеї та гасла, зафіксовані в літописах, історичних документах, українській літературі та історіософії, але й пропозиції сучасних дослідників української ідеї. Адже думки й помисли кращих представників сучасної української еліти, які «орють і боронять» українську «духовну ниву», чітко зорієнтовані на проблему українського майбуття, на пошук **проекту спільного майбутнього** (а спрямованість у майбутнє є однією з важливих ознак нації, на відміну від етносу) для продовження цивілізаційного поступу й життєутвердження української політичної нації, яка перебуває в процесі становлення і здатна досягти демократії та процвітання.

Упродовж 1993–2021 рр. було опитано **56300 респондентів** від 18 до 89 років (мешканці усіх регіонів України, які брали участь у кількох Всеукраїнських репрезентативних опитуваннях, загалом відтворюють структуру населення України за основними соціально-демографічними ознаками). У 2022 р. опитування проводилось у Києві, Дніпропетровську та Львові, де було опитано 300 місцевих мешканців, а також 150 вимушених переселенців із східних областей України та 150 вимушених переселенців із південних областей України (усього **600 респондентів**).

Аналіз уявлень громадян України про сучасну українську національну ідею дозволив виявити перелік тих ідей, які могли б об'єднати українське суспільство і стати базою для сучасної української національної ідеї: 1) Ідея утвердження людської, громадянської й національної гідності та достойного

життя українських громадян; 2) Ідея утвердження України як сильної й розвинутої європейської держави, яку б поважало світове співтовариство; 3) Ідея стабільного демократичного розвитку (українського суспільства і держави, економіки і технологій, права і культури, моралі й духовності, науки й освіти); 4) Ідея повернення України до європейської цивілізації (паритетна співпраця й інтеграція з європейськими країнами та входження в загальноєвропейські структури); 5) Ідея опори на власні сили (за 2014–2021 роки ця ідея перемістилася з 10 місця на п'яте); 6) Ідея створення правової держави, утвердження законності, прав і свобод усіх громадян України; 7) Ідея відродження і процвітання держави, нації й суспільства; 8) Ідея соціокультурного, економічного й технологічного прориву України до вершин сучасної цивілізації (поєднання досвіду світової цивілізації, передових технологій та власних традицій, джерел і ресурсів); 9) Ідея утвердження незалежності України в політичній, правовій, економічній, соціальній і духовній сферах; 10) Ідея конкурентоспроможності української держави і нації (перетворити Україну на технологічно розвинену країну, виховати нове покоління, здатне добиватися успіхів у сучасному світі). У 2014–2021 роках у першу «двадцятку» увійшла **ідея відновлення територіальної цілісності України**. Використання математико-статистичних методів дозволило з'ясувати, що: а) найбільш значущими для респондентів стали концепти «гідності», «свободи», «розвитку», «справедливості», «прав людини», «патріотизму», «європейського вибору», «відродження», «процвітання», «утвердження України як європейської держави, а українців як європейської нації», «повернення України до Європи», «громадянської солідарності», «громадянськість та працьовитість», «верховенства права» та ін.; б) більшість респондентів підтримують гасло, яке можна було б накреслити на гербі України – **«Од Відродження до процвітання: державність, законність, праця, права людини»** та стислу формулу загальнонаціональної ідеї **«Гідність, розвиток, свобода»**, яка є не просто декларацією, а акумулює в собі як суто українські ідеологічні та духовно-культурні надбання, так і загальнолюдські цінності. У 2022 році **Ідея утвердження України** була розширена респондентами і тепер вона звучить так: **Ідея визволення й утвердження України**.

Використані методи дозволили узагальнити всі домінуючі в опитуванні варіанти, врахувати палкі прагнення наших громадян до утвердження України на міжнародних спортивних аренах та мистецьких заходах (ці почуття завжди об'єднують усіх українців) і сформулювати сучасну українську національну ідею: **визволення й утвердження України та українців як самобутньої й процвітаючої нації європейського типу, яка реалізує свою цивілізаційну місію і творче призначення, захищає свої надбання за допомогою сильної правової держави та ґрунтує свою солідарність на принципах: гідність, розвиток,**

свобода (це розгорнуте формулювання може бути сформульоване й коротше). Необхідно зауважити, що і респонденти, і аналітики вважають **ідею визволення й утвердження України** та формулу **«Гідність, Розвиток, Свобода»** не просто системою духовних орієнтирів, цивілізаційних засад та екзистенційних принципів української політичної нації, що формується, але й своєрідним **українським «Liberte, egalite, fraternite»** (де концепти «Гідність», «Розвиток», «Свобода» є не тільки складовими сучасної української ідеї, а й загальнонаціональними ціннісними пріоритетами, які передбачають різні рівні своєї реалізації – **індивідуальний, суспільний, державний**, наприклад: гідність людини, гідність суспільства, гідність України, а також різні виміри – розвиток демократичний, економічний, духовний, інтелектуальний тощо). Отже, змістом сучасної української ідеї є головна мета поступу української нації й держави – **цивілізаційне «повернення України до Європи, її визволення та утвердження в колі цивілізованих народів**, а шляхами досягнення цієї мети є Європеїзація, Демократизація та Відродження України.

Перші проміжні результати нашого дослідження були оприлюднені у квітні 2001 р. на Круглому столі Центру українознавства КНУ імені Тараса Шевченка і на Всеукраїнській конференції «Національна ідея – відповідь на виклик часу». Ці результати вперше були опубліковані 7 липня 2001 р. на шпальтах газети «Голос України», а 12 липня 2001 р. – на шпальтах газети «Україна молода». Доволі прикметним був той факт, що журналісти газети «Голос України» 7 липня 2001 р. прокоментували результати нашого дослідження таким чином: «Напевно буде точніше, якщо ми визнаємо, що тільки рушили в європейському напрямку. Бо “гідність–розвиток–свобода” – ще тільки задекларована мрія українців, а не реальність. Хоча, звичайно, приємно, що мріємо ми саме про ці цінності».

На початку 2004 р. результати нашого дослідження були опубліковані у Календарі-щорічнику «Українознавство» [7]. А у жовтні – листопаді 2004 р., а також у листопаді 2013 р. саме життя підтвердило **прогностичні можливості сучасного українознавства**. Адже формула **«Гідність, Розвиток, Свобода»** чітко виявилась і під час Помаранчевої Революції, і під час Революції Гідності, де громадяни, які вийшли на Майдан, не просто декларували ці принципи й пріоритети, а **обстоювали і захищали їх, домагаючись** їхнього визнання й виконання з боку влади (результати опитувань учасників цих двох революцій були опубліковані на сайтах «Обозреватель» та «Радіо Свобода»). Потрібно мати на увазі, що **ключові цінності українства (маніфестовані на рівні національної ідеї)**, які були зневажені й поставлені під загрозу певними обставинами, завжди стають джерелом ще більш потужної енергії нації. Українське суспільство продемонструвало цю закономірність під час кількох революцій: 1) **Революції на граніті**

(жовтень 1990 р.), яку можна вважати першою Революцією за Свободу й Демократію; 2) **Помаранчевої Революції** (листопад – грудень 2004 р.), яку можна вважати другою Революцією за Свободу й Демократію; 3) **Революції Гідності** (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.), яку можна вважати Революцією за Гідність, Свободу, Демократію та європейський шлях Розвитку України. Отже, у 1990 р., 2004 р. та 2013–2014 рр. були актуалізовані не тільки людська гідність, самоповага та взаємоповага, але й громадянське пробудження всього суспільства, його вихід зі стану неприємності та його здатність боротися за Свободу, Гідність і Розвиток у руслі Європейської цивілізації та відповідально дивитися у майбутнє. Саме ці **ключові цінності та сучасна українська національна ідея** консолідували наше суспільство й у 2022 р. під час повномасштабного російського вторгнення в Україну.

У процесі дослідження **ціннісно-сміслових витоків** сучасної української національної ідеї ми з'ясували, що для Г. Сковороди надзвичайно важливим був **концепт людської Гідності**. Оскільки філософія Г. Сковороди має яскраво виражений етико-гуманістичний характер, то він вважав, що шлях до щастя пролягає через моральне самовдосконалення людини, через осмислений розвиток у себе гідних навичок і особистих якостей. Мислитель наголошував, що у людини, в першу чергу, потрібно формувати любов до вітчизни і праці, чесність і любов до ближнього, почуття людської гідності й честі, справедливості і силу волі, добropорядність і готовність до щирої дружби, мужність і милосердя, прагнення жити сумлінно тощо. Г. Сковорода вважав, що гідність людини детермінується не зовнішніми, а внутрішніми якостями, адже гідність людей визначається не родом, не титулами, не чинами і не маєтностями, а їхніми ділами [25]. В системі етичних «координат» Г. Сковороди чільне місце посідає **культ людського розуму та гідності**, адже, на думку мислителя, саме освічена людина може досягти успіхів, прожити своє життя гідно і стати прикладом для наслідування. Ці настанови Г. Сковороди перекликаються з християнською мораллю, оскільки вибір гідного життєвого шляху й досягнення особистого щастя поєднуються із самопізнанням і богопізнанням [25; 26]. У своїх творах і листах філософ пропонує поговорити про життя гідної особи і негідника; «про достойні речі» [25, с. 1137]; розмірковує про те, хто «гідний довіри, а хто – ні»; адже «достоинство в силѣ: сила в природѣ, природа в Богѣ, яко дуб в зернѣ, пребывает во вѣки» [25, с. 1042]; а «мир сей и голубый свод его не Божій ли есть, святѣйшіи всѣх храмов храм его? В сей храм от чрева матери вводится человек...воистину достойно и праведно» [25, с. 1051]. Мислитель прагнув, щоб люди знаходили гідне для себе місце на власному життєвому шляху. Відомо, що Г. Сковорода не тільки у своїх творах, але й у своїй повсякденній діяльності

активно виступав **проти приниження людської гідності**.

У 2014 р. М. Култаєва проаналізувала філософські ідеї Канта і Сковороди у контексті сучасного дискурсу гідності та українських реалій [19]. У 2017 р. Т. Кондратьєва дослідила концепт людської гідності у вченні Г. Сковороди [17].

Аналіз творчої спадщини Григорія Сковороди показав, що в ній чільне місце посідає також **Ідея Розвитку і саморозвитку** людини.

Творча спадщина Г. Сковороди, як видатного виразника ідей гуманізму, доводить, що він активно обстоював **природне право людини на свободу і розвиток**. Філософ вважав, що батьки та вчителі повинні «розвивати природні здібності дитини, тобто бути помічниками природи» [33, с. 436]. І вчитель, і лікар є тільки «служники природи, єдиної справжньої лікувальниці та навчительки» [33, с. 436]. Г. Сковорода вважав «добре виховання неодмінною умовою гармонійного розвитку людини та досконалого суспільного ладу» [33, с. 439]. Для мислителя дуже важливим був **принцип природовідповідності**, адже справжнє виховання перебуває в гармонії з природою, тобто з Божим промислом, чи «сродністю» [33, с. 439]. Ідея природовідповідного виховання була центральною в системі педагогічних поглядів Г. Сковороди, а «сродна» праця – основним інструментом розвитку творчої особи [33, с. 439]. Попри поширену в ті часи практику зубріння, мислитель прагнув, щоб його учні вміли мислити, аналізувати й робити власні висновки. Саме тому головна мета виховання полягає в тому, щоб допомогти розкрити в дитині її природні задатки та покликання, спрямувавши її діяльність на шлях служіння суспільству [27; 29; 33]. У своєму творі «О Чтеніи в Ползу Душевну» філософ підкреслив, що «Слово Боже ... развиваётся в разныя ФОРМЫ» [25, с. 802]. Отже, Г. Сковорода турбувався про **духовний розвиток людини**, вважаючи, що треба навчити людей долати зло і обирати достойний спосіб життя.

У творчості Г. Сковороди чітко простежується маніфестація **Ідеї Свободи**.

У 2003 р. І. Стогній опублікував свою розвідку «Сковорода про свободу і справедливість», в якій чітко окреслив значення ідейної спадщини філософа для українського сьогодення [31]. У 2007 р. М. Попович опублікував надзвичайно цікаву книгу «Григорій Сковорода: філософія свободи» [24], в якій був всебічно проаналізований **концепт Свободи** видатного українського мислителя. І вже під час російсько-української неоімперської війни 2014–2022(?) років у Харкові вийшла книга Л. Ушкалова (1956–2019 рр.) «Філософія свободи Григорія Сковороди» (Видавництво «Фоліо», 2022), в якій глибоко досліджений ідейно-світоглядний вимір творчої спадщини видатного українського мислителя.

Отже, Григорій Сковорода шанував **свободу як найвищу цінність людського життя**, яка є більш вартісною за золото: «Что то за волность? / Добро в ней какое? / Ины говорят, будто золотое. / Ах, не

златое, если сравнить злато, / Против волности еще оно блато» [33, с. 589]. Подвиг, на його думку, є «правильное употребление свободной воли» [25]. Така **глюоризація свободи** (що репрезентується концептами свободи волі, свободи вибору, особистої духовної свободи людини) пов'язана як з виявом «європейськості нашої старої культури» [33, с. 589], з лицарськими ідеалами українського козацтва, так і з головними рисами української ментальності, де свободолюбність є однією з фундаментальних характеристик.

Мислитель інтерпретував свободу як властивий для мудрої людини «душевний спокій (“О дуброва! О свобода! В тебе я начал мудреть, / До тебе моя природа, в тебе хочу и умереть”), а також як глибинний сенс християнської релігії» [24; 25, с. 63; 26, с. 70; 33, с. 589–590]. Оспівуючи Різдво Христове, Г. Сковорода згадує Дух свободи («Печать нового завита / Дух свободы внутрь нас родит, / Веселитесь, яко с нами Бог!»), [25, с. 54; 33, с. 589–590]. Мислитель підкреслював, що «краще коритися Богові, ніж людям» [25].

У своїх поезіях «Сковорода звертався здебільшого до тих мотивів, які були характерні для українського літературного бароко: життя як дорога, життя як театр, море світу, свобода, людське різнопуття» [25, с. 16; 33, с. 225]. Мотиви свободи й вольності звучать у багатьох його піснях, зокрема, у написаній 1760 р. пісні про духовний спокій, де наголошується на важливості духовної свободи людини [24; 25]. Тема вольності також звучить у поезії Г. Сковороди «De libertate», яка була написана, очевидно, наприкінці 1757-го або впродовж 1758 р. [25, с. 116], і присвячена Богдану Хмельницькому. Г. Сковорода оспівує його як «**отца вольности**», пов'язуючи концепт Волі з Визвольною війною на чолі з Б. Хмельницьким. М. Попович та Л. Ушкалов наголошують, що Г. Сковорода розробляє тут мотив «золотої вольності» («*aurea libertas*») [24; 25, с. 116; 33, с. 224], який набув популярності у вітчизняній бароковій літературі «ще в 1620-х роках (“Вірші на жалісний потреб славного лицаря Петра Конашевича Сагайдачного” Касіяна Саковича, “Юстифікації невинності” Мелетія Смотрицького тощо)» [25, с. 116; 33, с. 224]. Уславляючи **боротьбу України за Свободу**, Сковорода «змальовує гетьмана Богдана Хмельницького як “батька вольности”, Божого обранця, що, неначе той старозаповітний Мойсей, оружно виводить свій народ із чужинецької неволі» [25, с. 17; 33, с. 224].

Уславляючи свободу, Г. Сковорода засуджує жорстокість, аморальність, зажерливість, паразитизм і пихатість панівних верств тогочасного суспільства. Філософ був противником кріпосного права і засуджував суспільні порядки, які несли нищівність духу і приводили до занепаду духовних цінностей [11]. Г. Сковорода не був лояльним до церковної та світської ієрархії, відкидав будь-який примус, віддаючи перевагу особистій духовній свободі [11; 25]. Він підкреслював, що ніщо не потребує такої

внутрішньої свободи, як мистецтво [25]. Його байки збагачені народною мудрістю і спрямовані на засудження панської сваволі, несправедливості, зажерливості й хабарництва. Автор описує безправне становище бідняків, їхні мрії та сподівання на краще життя, підтримуючи кмітливість та дотепну вдачу українського народу [11]. У своєму творі «Жаби» мислитель показав, що сліпе прагнення до багатства пов'язане з небезпеками і клопотами, які, не приносячи справжнього щастя, призводять до втрати людиною своєї внутрішньої свободи [11].

Відомо, що Григорій Сковорода ніколи не мріяв про багатство, славу й почесні. Найважливішим життєвим завданням для нього було збереження **людської гідності й особистої свободи**. Мислитель підкреслював, що бідність – це свобода від влади речей, багатства та приватної власності. Сам Григорій Сковорода був носієм багатьох рис тодішнього українства, зокрема, він був розумним, спокійним, здатним до самопожертви, толерантним до інших релігій, прагнув до свободи, справедливості й гідного життя. Науковці називають Г. Сковороду «Поборником Правди і Свободи», «Співцем Свободи» [33, с. 289], але він був також і «справжнім утіленням свободи та вищих християнських чеснот» [33, с. 455]. Відомо, що Катерина II, прагнучи ізолювати Г. Сковороду й уникнути поширення його ідей, запрошувала мислителя до Санкт-Петербурга на постійне проживання при дворі, але отримала дуже показову відповідь: «Я не покину Батьківщини. Мені моя сопілка і вівця дорожчі царського вінця» [25].

Л. Ушкалов у своїй статті «“Пізнай себе”. Українська ідея Григорія Сковороди» підкреслює: «не підлягає сумніву те, що ідея самопізнання в українській традиції і до Сковороди, і після нього справді передбачала “пізнання свого народу і себе в ньому”». Адаже сквородинське «Пізнай себе» передбачало «пізнання свого народу й себе в ньому» вже хоча б тому, що на противагу просвітницькому гаслу: «Всі люди рівні» – наш філософ стверджував: «Усі люди різні» [34, с. 52]. Л. Ушкалов зазначає, що гасло «Пізнай себе» означає для українця, зокрема, усвідомити своє добре серце, щоб не стати чужим своєму роду, бо, як каже філософ, «кожен народ..., мов та пшениця, може час від часу вироджуватись» [34, с. 53].

Л. Ушкалов зараховує до учнів Сковороди І. Котляревського, кирило-мефодіївських братчиків, М. Костомарова, Г. Квітку-Основ'яненка, А. Товкачевського, І. Костецького, В. Барку та інших. Автор згадує також Ліну Костенко з її гаслом «від Маркса до Сковороди», в якому «можна вбачати коріння культурного й політичного резистансу українських шістдесятників» [34, с. 54].

Праці Л. Ушкалова дозволяють реконструювати **філософсько-світоглядну й онтологічну основу** для утворення поняття «українство», а також **суб'єктно-діяльнісне підґрунтя** для розуміння цього поняття, яке заклав Г. Сковорода у своїй **теорії «себепізнання»**. Л. Ушкалов наводить

красномовну цитату А. Хаждеу з твору Г. Сковороди «Симфонія про народ» (яку Хаждеу подав у своєму нарисі «Григорій Варсава Сковорода» (1835)): «Кожен мусить пізнати свій народ і себе в ньому. Чи ти рус?.. Будь ним... Чи ти лях? Будь ляхом. Чи ти німець? Німечествуй. Француз? Французствуй. Татарин? Татарствуй. Усе добре на своєму місці й своєю мірою...» [35, с. 118–119]. Отже, суб'єктно-діяльнісне бачення етнічності різних народів світу («німечествуй», «французствуй», «татарствуй») Григорієм Сковородою дозволяє нам сконструювати за його прикладом і слово «**українствуй**», хоча в умовах тогочасного потужного імперського тиску подібний висновок був неможливим. (Цікаво, що сучасні громадяни України пропонують наступні тлумачення слова «українствуй»: продовжуй виконувати місію українського народу; захищай Україну і Європу від наступу тоталітарної орди; обстоюй незалежність України, здобуту батьками й дідами; будь справжнім громадянином України; борись проти імперських зазіхань і деукраїнізації; розвивай українську мову, культуру, науку і техніку та ін.).

Для розвитку **проблемного поля сучасного українознавства** (як репрезентанта **наукового Себезнавства**, тобто єгиптознавства, японознавства, американістики, полоністики тощо) наважливішими у творчості Григорія Сковороди є такі **концептуальні лінії**: 1) себепізнання, 2) філософії (теології) серця, 3) «сродної» праці, 4) внутрішньої людини, 5) двох натур, 6) трьох світів, 7) нерівної рівності, 8) «горней республіки» («горній» світ будується на чотирьох засадах: на любові, спільності всього, рівності та республіканських громадських засадах; він є протилежністю світові зла). Ці концептуальні лінії також мають бути враховані у дослідженнях, присвячених формуванню цілісної особистості у рамках системи національного виховання [1; 2; 3; 4].

В умовах нинішньої російсько-української неоімперської війни, а також для подолання **деструктивних наслідків тривалої інформаційної війни** РФ проти України дуже актуальними є наукові дослідження С. Даниленка, О. Добржанської, М. Дроботенка, В. Копійки та інших вчених [12; 13; 15; 18]. Адже для оптимального подолання негативних наслідків **інформаційно-психологічної війни** (яка може розгортатись як когнітивна, ідеологічна та смислова війна) громадянам України вкрай необхідні знання про **ціннісно-смислові витоки** української національної ідеї. Такі знання та українознавча компетентність в цілому мають бути **важливою складовою сучасних стратегічних комунікацій**, які сприятимуть формуванню й підтримці почуття колективної самоповаги громадян України, розвитку їхньої суб'єктності, патріотизму, критичного мислення, навичок інформаційної гігієни, медіаграмотності та позитивної національної ідентичності.

Висновки. Отже, **ціннісно-смисловий простір** сучасної української національної ідеї представлений у творчій спадщині Григорія

Сковороди концептами Гідності, Розвитку і Свободи. Історія показала, що творча спадщина видатного філософа є невичерпним аксіологічним джерелом для наступних поколінь українців. Г. Сковорода був **геніальним попередником, предтечею**, тобто особою, що своєю творчою діяльністю підготувала ґрунт, умови й шляхи розвитку української національної ідеї. Саме він заклав **перші ціннісно-смислові підвалини** для сучасної національної ідеї. Саме тому Г. Сковороду можна вважати **передвісником майбутнього українського національного Відродження, Прекурсором Українського національного Відродження**, адже у його творчості були актуалізовані ідеї, які у подальшому стали фундаментом для національно-визвольних рухів. Ідеї **Гідності, Розвитку і Свободи**, які обстоював Г. Сковорода, **виникли саме в лоні української духовності**. Ці ідеї продовжували циркулювати в українському суспільстві, репрезентуючись у творчості М. Костомарова, Т. Шевченка, П. Куліша, П. Юркевича, М. Грушевського, М. Драгоманова, І. Франка, Лесі Українки, В. Винниченка, В. Липинського, Д. Донцова, М. Міхновського, Ю. Липи, І. Багряного, І. Лисяка-Рудницького, Є. Сверстюка та багатьох інших українських мислителів. Таким чином, сучасні загальнонаціональні ціннісні пріоритети (Гідність, Розвиток, Свобода), які **були окреслені ще у творчості Григорія Сковороди**, дають можливість консолідувати українське суспільство, не заперечуючи принцип ідеологічного плюралізму. Ці ціннісні пріоритети можуть стати аксіологічною основою для продовження формування **української політичної нації європейського типу**.

1. Авер'янова Н. Українська національна ідея в творчості В'ячеслава Липинського та її роль у сучасному державотворенні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство»*. К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. Вип. 12. С. 40–43.
2. Авер'янова Н. Національна ідея в філософському культурно-історичному процесі. *Українознавство: навч. посіб. для студ. вищ. нав. закл.* К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. С. 490–495.
3. Авер'янова Н. Громадянська активність особистості у контексті консолідації сучасного українського суспільства. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2017. Вип. 20. С. 7–9.
4. Авер'янова Н., Воропаєва Т. Становлення і розвиток цілісної особистості в контексті сучасних трансформацій українського суспільства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство»*. К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. Вип. 10. С. 47–51.
5. Бубер М. Народ и его земля. *Избранные произведения*. Без М.И., 1979. 420 с. С. 257–345.
6. Булда М. Мудрець з Чорнухинського краю. Київ: Кобза-Інтернешнл, 2002. 44 с.

7. Воропаєва Т., Піскун В. Сучасна українська національна ідея: теоретико-емпіричне дослідження. *Українознавство. Календар-щорічник–2004*. К.: Українська видавнича спілка, 2004. С. 127–134.
8. Воропаєва Т.С. Специфіка уявлень громадян України про сучасну українську національну ідею: ціннісний вимір (1993–2015 рр.). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2015. № 10. С. 31–44.
9. Гегель Г. *Філософія права* / Пер. с нем. / ред. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц. М.: Мысль, 1990. 534 с.
10. Горський В.С. Історія української філософії. Курс лекцій. Київ: Наук. думка, 1996. 285 с.
11. Григорій Сковорода. Пісні. Вірші. Байки. Діалоги. Прозові переклади. *Листи* / За ред. В.І. Шинкарука. Київ: Наукова думка, 2003. 542 с.
12. Даниленко С.І., Добржанська О.Л. Трансформації суспільної сфери сучасних міжнародних відносин. *Глобальні тренди міжнародних відносин. Монографія*. К.: Вадекс, 2020. 523 с. С. 399–436.
13. Даниленко С., Копійка В. та ін. Стратегічні комунікації у міжнародних відносинах. Монографія. К.: Вадекс, 2019. 442 с.
14. Драч І.Ф. Григорій Сковорода: біографічна повість. Київ: Молодь, 1994. 216 с.
15. Дроботенко М. Постколоніальний вплив на політичні реалії сучасної України. *Українознавчий альманах*. 2017. Вип. 20. С. 31–34.
16. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни. *Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения: Антология* / Ред.: А. Н. Красников. М.: Наука, 1998. С. 174–231.
17. Кондратьєва Т. Про людську гідність у вченні Г. С. Сковороди. *Вітчизняні педагоги у світлі підготовки сучасного вчителя: матеріали наук.-практ. конф. асп. і студ.* Харків: Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2017. С. 24–28.
18. Копійка В.В., Грубов В.М., Даниленко С.І. Homo informaticus епохи постіндустріалізму: витоки, ідеї, ризики (соціо-комунікативний вимір). Монографія. Київ: Вадекс, 2019. 498 с.
19. Култаєва М.Д. Філософські ідеї Канта і Сковороди і сучасний дискурс гідності у контексті українських реалій. *Освіта і доля нації. І. Кант та Г. Сковорода: уявний діалог у сучасних соціокультурних контекстах: матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 26–27 верес. 2014 р.* Харків: ХНПУ, 2014. С. 10–17.
20. Леви-Стросс К. Структурная антропология. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. 512 с.
21. Ніженець А.М. Григорій Сковорода. *Пам'ятні місця на Україні*. Київ: Наукова думка, 2000. 95 с.
22. Пільгук І. Григорій Сковорода: художній життєпис. Київ: Дніпро, 1991. 260 с.
23. Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода. Київ: Дніпро, 1989. 261 с.
24. Попович М.В. Григорій Сковорода: філософія свободи. Київ: Майстерня Білецьких, 2007. 256 с.
25. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / За ред. проф. Л. В. Ушкалова. Харків: Майдан, 2010. 1400 с. URL: https://kharkiv-nspu.org.ua/wp-content/uploads/2014/05/Skovoroda_povn_z_portretom_opt.pdf
26. Сковорода Г. Повне зібрання творів. У 2 т. Т. 1. К.: Дніпро, 1973. 531 с.
27. Сковорода Г.С. Пізнай в собі людину. Львів: Світ, 1995. 528 с.
28. Сковорода Г.С. Розмова про істинне щастя. Харків: Прапор, 2009. 280 с.
29. Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21-22 грудня 1994 року / за ред. В. Лахненко. Львів: Видавництво «Світ», 1996. 190 с.
30. Стадниченко В.Я. Садівник щастя. Сковорода як дзеркало України: нариси, спогади, поезії, світлини. Київ: Криниця, 2012. 496 с.
31. Стогній І.Г. Сковорода про свободу і справедливість. *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність: зб. наук. пр.* Київ: Ін-т філософії Г.С. Сковороди, 2003. С. 179–193.
32. Українська ідея. Перші речники / Голов. ред. І.Ф. Курас. К.: Тов-во «Знання» України, 1994. 183 с.
33. Ушкалов Л.В. Григорій Сковорода: семінарій. Харків: Майдан, 2004. 876 с.
34. Ушкалов Л. «Пізнай себе». Українська ідея Григорія Сковороди. *Український тиждень*. 2012. № 50(267). С. 52–54. URL: <https://tyzhden.ua/History/67626>
35. Ушкалов Л. Три завваги про українськість Сковороди. *Філософська думка*. 2002. № 5. С. 108–127.
36. Федорак Н. Вінець і вирій українського бароко. Сім наближень до Григорія Сковороди. Харків: Акта, 2020. 172 с.
37. Філософський енциклопедичний словник / Голов. ред. В.І. Шинкарук. К.: Абрис, 2002. 742 с.
38. Фрейд З. Психологія мас и анализ человеческого «Я». *Психологія толпы: социальные и политические механизмы воздействия на массы*. СПб.: Terra Fantastica, 2003. С. 340–355.
39. Фромм Э. Бегство от свободы. М.: Прогресс, 1995. 256 с.
40. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности: философские и политические статьи. Донецк: Донбасс, 1999. 123 с.
41. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология». М.: Праксис, 2007. 208 с.
42. Шевчук В.О. Пізнаний і непізнаний сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: розмисли. Київ: Пульсари, 2008. 528 с.
43. Bell D. The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties. N.Y.: Free Press, 1965. 501 p.
44. Lewis S. Feuer, Irving Louis Horowitz (Introduction). *Ideology and the Ideologists*. Publisher: Transaction Publishers, 2010. 236 p.

References

1. Averianova N. (2008). *Ukrainska natsionalna ideia v tvorchosti Vyacheslava Lypynskoho ta yii rol u suchasnomu derzhavotvorenni* [Ukrainian national idea in the work of Vyacheslav Lypynsky and his role in the modern creation of the state]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Ukrainoznavstvo»*. K.: VPTs «Kyivskiy universytet». Vyp. 12. Pp. 40–43. (in Ukrainian).
2. Averianova N. (2008). *Natsionalna ideia v filosofskomu kulturno-istorychnomu protsesi* [National idea in the philosophical cultural and historical process]. *Ukrainoznavstvo: navch. posib. dlia stud. vyshch. nav. zakl.* K.: VPTs «Kyivskiy universytet». Pp. 490–495. (in Ukrainian).
3. Averianova N. (2017). *Hromadianska aktyvnist osobystosti u konteksti konsolidatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva* [Civil activity of the individual in the context of the consolidation of modern society]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. Odesa. Vyp. 20. Pp. 7–9. (in Ukrainian).
4. Averianova N., Voropayeva T. (2006). *Stanovlennia i rozvytok tsilisnoi osobystosti v konteksti suchasnykh transformatsii ukrainskoho suspilstva* [Formation and development of a holistic personality in the context of modern transformations of society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Ukrainoznavstvo»*. K.: VPTs «Kyivskiy universytet». Vyp. 10. Pp. 47–51. (in Ukrainian).
5. Buber M. (1979). *Narod i ego zemlya* [The people and their land]. *Izbrannyye proizvedeniya*. 420 p. Pp. 257–345 (in Russian).
6. Bulda M. (2002). *Mudrets' z Chornukhyns'koho krayu* [A sage from the Chornukhynsky region]. Kyiv: Kobza-International. 44 p. (in Ukrainian).
7. Voropayeva T., Piskun V. (2004). *Suchasna ukrajins'ka natsional'na ideya: teoretyko-empyrychne doslidzhennya* [Modern Ukrainian national idea: theoretical and empirical research]. *Ukrainoznavstvo. Kalendar-shchorichnyk – 2004* [Ukrainian Studies. Annual Calendar – 2004]. Kyiv: Ukrayins'ka vydavnycha spilka. Pp. 127–134 (in Ukrainian).
8. Voropaeva T.S. (2015). *Spetsyfika uyavlen' hromadyan Ukrayiny pro suchasnu ukrajins'ku natsional'nu ideyu: tsinnisnyy vymir (1993–2015 rr.)* [The specificity of the ideas of Ukrainian citizens about the modern Ukrainian national idea: the value dimension (1993–2015)]. *Bulletin of the Mariupol State University. Series: Philosophy, cultural studies, sociology*. No. 10. Pp. 31–44 (in Ukrainian).
9. Hegel G. (1990). *Filosofiya prava* [Philosophy of Law] / Per. s nem. / ed. D.A. Kerimov and V. S. Nersesyants, Moscow: Mysl'. 534 p. (in Russian).
10. Gorsky V.S. (1996). *Istoriya ukrajins'koyi filosofiyi. Kurs lektsiy* [History of Ukrainian philosophy. Course of lectures]. Kyiv: Nauk. dumka. 285 p. (in Ukrainian).
11. Hryhoriy Skovoroda (2003). *Pisni. Virshi. Bayky. Dialohy. Prozovi pereklady. Lysty* [Songs Poems. Fables Dialogues. Prose translations. Letters] / edited by V.I. Shinkaruk. Kyiv: Naukova dumka. 542 p. (in Ukrainian).
12. Danylenko S.I., Dobrzhanska O.L. (2020). *Transformatsii suspilnoi sfery suchasnykh mizhnarodnykh vidnosyn* [Transformations of the social sphere of modern international relations]. *Hlobalni trendy mizhnarodnykh vidnosyn. Monograph*. Kyiv: Vadeks. 523 p. Pp. 399–436 (in Ukrainian).
13. Danylenko S., Kopyyka V. and others (2019). *Stratehichni komunikatsii u mizhnarodnykh vidnosynakh. Monohrafiia* [Strategic communications in international relations. Monograph]. Kyiv: Vadeks. 442 p. (in Ukrainian).
14. Drach I.F. (1994). *Hryhoriy Skovoroda: biohrafichna povist'* [Hryhoriy Skovoroda: a biographical story]. Kyiv: Molod'. 216 p. (in Ukrainian).
15. Drobotenko M. (2017). *Postkolonialnyi vplyv na politychni realii suchasnoi Ukrainy* [Postcolonial Influence on the Political Realities of Modern Ukraine]. *Ukrainoznavchyyi almanakh*. Vyp. 20. Pp. 31–34 (in Ukrainian).
16. Dyurkgeym E. (1998). *Elementarnyye formy religioznoy zhizni* [Elementary forms of religious life]. *Mistika. Religiya. Nauka. Klassiki mirovogo religiovedeniya: Antologiya* / Ed.: A.N. Krasnikov. M.: Nauka. Pp. 174–231 (in Russian).
17. Kondratieva T. (2017). *Pro lyuds'ku hidnist' u vchenni H.S. Skovorody* [About human dignity in the teaching of H.S. Skovoroda]. *Vitchyznyani pedahohy u svitli pidhotovky suchasnoho vchytelya: materialy nauk.-prakt. konf. asp. i stud.* Kharkiv: Kharkiv. national ped. H.S. Skovoroda University. Pp. 24–28 (in Ukrainian).
18. Kopyyka V.V., Hrubov V.M., Danylenko S.I. (2019). *Homo informaticus epohi postindustrializmu: vitoki, ideyi, riziki (socio-komunikativnij vimir)*. *Monografiya* [Homo informaticus of the post-industrial era: origins, ideas, risks (socio-communicative dimension). Monograph]. Kyiv: Vadeks. 498 p. (in Ukrainian).
19. Kul'taeva M.D. (2014). *Filosofs'ki ideyi Kanta i Skovorody i suchasnyy dyskurs hidnosti u konteksti ukrajins'kykh realiy* [Philosophical ideas of Kant and Skovoroda and the modern discourse of dignity in the context of Ukrainian realities]. *Osvita i dolya natsiyi. I. Kant ta H. Skovoroda: uyavnyy dialoh u suchasnykh sotsiokul'turnykh kontekstakh: materialy XV Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kharkiv, 26–27 veres. 2014 r.* Kharkiv: KhNPU. Pp. 10–17 (in Ukrainian).

20. Levi-Stross K. (2001). *Strukturnaya antropologiya* [Structural Anthropology], Moscow: Publishing House EKSMO-Press. 512 p. (in Russian).
21. Nizhenets A.M. (2000). *Hryhorii Skovoroda. Pam'yatni mistysya na Ukraini* [Hryhorii Skovoroda. Memorable places in Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka. 95 p. (in Ukrainian).
22. Pilguk I. (1991). *Hryhorii Skovoroda: khudozhnyi zhyttyepys* [Hryhorii Skovoroda: artistic biography]. Kyiv: Dnipro. 260 p. (in Ukrainian).
23. Polishchuk F.M. (1989). *Hryhorii Skovoroda* [Hryhorii Skovoroda]. Kyiv: Dnipro. 261 p. (in Ukrainian).
24. Popovych M.V. (2007). *Hryhorii Skovoroda: filofosfiya svobody* [Hryhorii Skovoroda: philosophy of freedom]. Kyiv: Maysternya Bilets'kykh. 256 p. (in Ukrainian).
25. Skovoroda Hryhorii. (2010). *Povna akademichna zbirka tvoriv* [Complete academic collection of works] / Ed. Prof. L.V. Ushkalov. Kharkiv: Mайдan. 1400 p. (in Ukrainian).
26. Skovoroda H. (1973). *Povne zibrannya tvoriv* [Complete collection of works]. In 2 t. T. 1. Kyiv: Dnipro. 531 p. (in Ukrainian).
27. Skovoroda H.S. (1995). *Piznay v sobi lyudynu* [Get to know the person in you]. L'viv: Svit. 528 p. (in Ukrainian).
28. Skovoroda H.S. (2009). *Rozмова pro istynne shchastya* [Talk about true happiness]. Kharkiv: Prapor. 280 p. (in Ukrainian).
29. Lakhnenko V., ed. (1996). *Spadshchyna Hryhoriya Skovorody i suchasnist': materialy chytan' do 200-richchya z dnya smerti H. Skovorody 21-22 hrudnya 1994 roku* [The legacy of Grigory Skovoroda and modernity: materials of readings for the 200th anniversary of the death of H. Skovoroda on December 21-22, 1994]. L'viv: Vydavnytstvo «Svit». 190 p. (in Ukrainian).
30. Stadnychenko V.Ya. (2012). *Sadivnyk shchastya. Skovoroda yak dzerkalo Ukrainy: narysy, spohady, poeziyi, svitlyny* [Gardener of happiness. Skovoroda as a mirror of Ukraine: essays, memories, poetry, photos]. Kyiv: Krynytsia. 496 p. (in Ukrainian).
31. Stognii I.H. (2003). *Skovoroda pro svobodu i spravedyvist'* [Skovoroda about freedom and justice]. *Skovoroda Hryhorii: ideyna spadshchyna i suchasnist': zb. nauk. pr.* Kyiv: H.S. Skovorody Institute of Philosophy. Pp. 179–193. (in Ukrainian).
32. Kuras I.F., ed. (1994). *Ukrayins'ka ideya. Pershi rechnyky* [The Ukrainian idea. The first spokespersons]. Kyiv: Tov-vo «Znannya» Ukrayiny. 183 p. (in Ukrainian).
33. Ushkalov L.V. (2004). *Hryhorii Skovoroda: seminariy* [Hryhorii Skovoroda: seminary]. Kharkiv: Mайдan. 876 p. (in Ukrainian).
34. Ushkalov L. (2012). «Piznay sebe». *Ukrayins'ka ideya Hryhoriya Skovorody* [«Know Yourself». The Ukrainian idea of Hryhorii Skovoroda]. *Ukrayins'ky tyzhden'*. №50(267). Pp. 52–54. URL: <https://tyzhden.ua/History/67626> (in Ukrainian).
35. Ushkalov L. (2002). *Try zavvahy pro ukrayins'kist' Skovorody* [Three notes on Skovoroda's Ukrainity]. *Philosophical thought*. No. 5. Pp. 108–127. (in Ukrainian).
36. Fedorak N. (2020). *Vinets' i vyriy ukrayins'koho baroko. Sim nablyzhen' do Hryhoriya Skovorody* [Ukrainian Baroque wreath and wreath. Seven approaches to Grigory Skovoroda]. Kharkiv: Akta. 172 p. (in Ukrainian).
37. Shynkaruk V.I., ed. (2002). *Filosofs'kyy entsyklopedychnyy slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv: Abrys, 742 p. (in Ukrainian).
38. Freyd Z. (2003). *Psikhologiya mass i analiz chelovecheskogo «YA»* [Psychology of the masses and the analysis of the human «I»]. *Psikhologiya tolpy: sotsial'nyye i politicheskiye mekhanizmy vozdeystviya na massy*. St. Petersburg: Terra Fantastica. Pp. 340–355 (in Russian).
39. Fromm E. (1995). *Begstvo ot svobody* [Escape from freedom], Moscow: Progress, 256 p. (in Russian).
40. Khabermas YU. (1999). *V poiskakh natsional'noy identichnosti: Filosofskiyе i politicheskiye stat'i* [In Search of National Identity: Philosophical and Political Articles]. Donetsk: Donbass. 123 p. (in Russian).
41. Khabermas YU. (2007). *Tekhnika i nauka kak «ideologiya»* [Technique and science as an «ideology»]. Moscow: Praxis. 208 p. (in Russian).
42. Shevchuk V.O. (2008). *Piznanyy i nepiznanyy sfinks: Hryhorii Skovoroda suchasnymy ochyma: rozmysly* [Known and unknown sphinx: Hryhorii Skovoroda through modern eyes: reflections]. Kyiv: Pul'sary. 528 p. (in Ukrainian).
43. Bell D. (1965). *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. N.Y.: Free Press. 501 p.
44. Lewis S. Feuer, Irving Louis Horowitz (Introduction). (2010). *Ideology and the Ideologists*. Publisher: Transaction Publishers. 236 p.